

Quo vadis, homine?

Ladislav Kováč

*Ó, vek všelásky, a či snád' byť to nemá,
vždy ešte vášeň tá v krvi ostane stará?*

(P. O. Hviezdoslav, 2000)

„Quo vadis, Domine?“ (Kam kráčaš, Pane?), opýtal sa, podľa legendy, apoštol Peter Ježiša, ktorý sa mu zjavil pred bránami Ríma. V meste začalo prenasledovanie kresťanov a Petra presvedčili, aby z neho utiekol. Ježiš odpovedal svojmu zástupcovi: „Ak ty opúšťaš môj ľud, idem tam ja, aby som sa zaň dal po druhý raz ukrižovať.“ Zahanbený Peter sa vrátil do Ríma. Boh, vševéduci a všemohúci, vždy vedel, kam kráča a kvôli čomu. Preto aj ľudia vedeli, akým smerom ísť. On im bol radcom a majákom na ceste s jediným určením: ku večnej blaženosti. Kto sa ňou nevydal, čakalo ho zatratenie. Boh však zo sveta mizne. Človek ostáva osamotený. Bez orientácie. Už iba sám sebe môže adresovať Petrovu otázku. Pozmenenú: Kam kráčaš, človek?

Kam vlastne smerujeme? Pomôže nám pohľad dozadu, na dve tisícky rokov čo uplynuli od Ježišovho narodenia, nájsť odpoveď? Vstupujme do tretieho tisícročia triezvi a bez ilúzií. I bez ilúzie najnebezpečnejšej: že nám veda ponúka vševédučnosť a že nás technika robí všemohúcimi.

Čo je za nami?

Vybuďovali sme skvelú technickú civilizáciu. Keby sa Ježišovi súčasníci vrátili, boli by zmätení: nerozumeli by fabrikám, lietadlám, televízii, počítačom, atómovým bombám. Početne sme ohromne zmohutneli: Za Ježišových čias bolo nás na svete menej ako dvesto miliónov, na počiatku 19. storočia sme dosiahli prvú miliardu, v polovici 20. storočia dve a pol miliardy, dvadsať rokov na to štyri miliardy a koncom roku 1999, rok pred koncom milénia, začali novorodenci zaplňať siedmu miliardu. Tik, tik, tik, tik – každú sekundu sa na Zemi narodí štvoro detí. (Kým dočítate tento článok, pribudnú dve a pol tisícky ľudských mláďat. Za tri dni, v túto istú hodinu, bude detí o milión viac.)

Taká už je povaha exponenciálneho rastu, v každom jednom stupni zdvojnásobenie: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64...

Preliali sme nesmierne veľa ľudskej krvi. Odhaduje sa, že od Ježišových čias viedli sme medzi sebou desať tisíc vojen. Aj množstvo preliatej krvi ako by pribúdalo exponenciálne. Posledné v rade storočí, dvadsiate, bolo najkrvavejšie: vojny, občianske a svetové, horúce a studené, vyžiadali si desiatky miliónov obetí. Za experiment s komunizmom zaplatilo ľudstvo jedným stotým miliónom ľudských životov.

Dokázali sme zmenšovať hmotnú biedu a zväčšovať bohatstvo. Napriek tomu, že sme sa tak masovo vraždili, u tých, čo žili, darilo sa oslabovať utrpenie: väčšinu chorôb, najmä infekčné onemocnenia, sme vyhubili; postupne sme odstraňovali telesné tresty a týranie; trvalo sme znižovali namáhavosť fyzickej práce; budovali sme štáty, kde násilie vládnucich bolo stále viac obmedzované zákonmi. Plynulo a úspešne, aj keď za cenu ťažkých, poväčšine krvavých, obetí, učili sme sa tolerancii. Pokročili sme natoľko, že v mnohých krajinách sveta sa už kvôli rozdielnym výkladom sveta navzájom nemučíme a nezabíjame.

Veľmi sme zväčšili svoje poznanie prírody. Aj ono rástlo a rastie exponenciálne. No zaostali sme v poznávaní samých seba a spoločnosti a v rozvíjaní mravov. Ježišovi súčasníci by nám zbla nerozumeli, keby sme im rozprávali o dnešnej fyzike a biológii, ale nemali by problémy diskutovať s nami na staré témy Krásy, Pravdy a Dobra. Tak veľa sme pokročili v jednom, tak málo v druhom. Dvanásťročný Ježiš by sa i dnes mohol stratiť svojim rodičom, aby si šiel zapolemizovať s učencami z kultúrnych vied, tak ako voľakedy s mudrcmi v jeruzalemskom chráme. Ak neskôr, už dospelý, vyhánal bičom kupcov a vekslákov z chrámu, dnes by ho na to znovu bola treba: nevymizli tí, čo premieňajú stánky ducha na peľ lotrovskú.

Čo sme?

Sme živočíchy, výtvary biologickej evolúcie. Rok 1859, keď Charles Darwin tento poznatok zverejnil, je rokom prelomu v našom pohľade na svet. S našimi najbližšími živočíšnymi príbuznými, šimpanzmi, máme 99% génov spoločných. Trvalo 450 rokov, kým sa katolícka cirkev zmierila s Koperníkovým objavom, že Zem nie je stredom vesmíru. No bolo treba čakať už iba necelých 150 rokov, aby pápež Ján Pavol II. vyhlásil (v lete roku 1996), že cirkev prijíma Darwinov výklad prírody, a s ním aj evolučný pôvod človeka, lebo je viac než iba vedeckou hypotézou. Aj tu badáme exponenciálu: interval, čo delí získanie zásadného vedeckého poznatku od jeho prijatia cirkvami, sa skrakuje. Potrvá iba niekoľko desaťročí, než Vatikán prijme súčasné znalosti o vývine ľudského embrya. A tým aj o povahe ľudskej duše.

Ako iné živočíchy, aj nás vyformoval do dnešnej podoby prirodzený výber. Urobil z nás bojzlivých tvorov – báli sme sa prírodných živlov a preto sme v nich dlho videli bohov; bojíme sa neznámeho, preto sme tak zvedaví a preto sme rozvinuli vedu; bojíme sa cudzieho a cudzích, preto ich

neznášame alebo nenávidíme. Strach nás núti rozumieť všetkému a úplne, nečakať na pomalé habkanie vedeckého poznania – preto sme mýtofilii: tvoríme si viery, bájky, pseudovedu, umenie, ideológie; každý z nás je si istý svojou pravdou a ťažko priznáva, že niekto iný môže mať inú, vlastnú pravdu. Sme sociálne živočích, potrebujeme žiť v skupinách. Potrebujeme sa identifikovať s vlastnou skupinou a odlíšiť sa od cudzích: totem, bojové pokriky, rituály, vlajku, jazyk – čokoľvek z toho používame, len aby sme si vyznačili svoju skupinovú identitu. A aby sme mohli cítiť odpor alebo nenávisť voči tým, čo sú v inej skupine, s iným mýtom, s inou vlajkou, s iným jazykom.

Sme hyperemotívne organizmy: na bolesť sme citlivejší než iné živočích a sme posadnutí vyhľadávaním slasti. Na podnety, ktoré sa opakujú, si zvykáme a hľadáme iné. Len čo sa uspokojí nejaká naša potreba, objavuje sa nová. Opakovaná príjemnosť musí byť stále intenzívnejšia, aby sme ju vôbec cítili. Možno aj naša citová chamtivosť má exponenciálny charakter.

Sme jediné živočích, ktoré vedia, že zomrú. Základný príkaz živej prírody, udržať sa, pretrvať, má v nás podobu túžby po nesmrteľnosti a večnosti. A neúprosnú potrebu hľadania a nachádzania zmyslu. Zmyslu všetkého – prírody, biologickej evolúcie, utrpenia, rozkoše. Zmyslu, ktorý je iba vtedy zmyslom, ak presahuje našu konečnosť. Ak nás spojuje s večnosťou.

Čo sa to s nami deje?

Prečo sa nevieme vymaniť spod tlaku strachu, skupinovosti, mýtofilie, honby za slasťou? Nedá sa: pred svojimi génmi, ktoré do nás v evolúcií zabudoval prirodzený výber, nemôžeme ujsť. Gény určujú nie iba stavbu nášho tela, farbu očí, úder srdca a prietok krvi mozgom. Určujú aj naše individuálne správanie a citovú výbavu. Už zanedlho, za pár rokov, začneme si svoje gény naprávať, vylepšovať, vymieňať. Ibaže: podľa akého vzoru, podľa akých kritérií? Koľko uspokojenia poskytovala nám viera, že nás Boh, Najvyššie Dobro, stvoril podľa svojho obrazu! K akému obrazu nás budú meniť naši génoví inžinieri? Podľa osobného vkusu každého z nás a na základe individuálnej objednávky? A či podľa premyslených projektov najmúdrejších z ľudí? Kto rozhodne, ktorí to sú, tí najmúdrejší z nás; kto ich vyberie?

Verili sme donedávna, že nad našimi génmi vládne naša kultúra. Že nás chráni pred tyraniou génov. Že nás robí stále viac slobodnými. Začíname však pochybovať, či to nebola ilúzia. Tak, ako biologická evolúcia má svoje jednotky, gény, ktoré sa spájajú dohromady a vytvárajú organizmy, teda i každého z nás, kultúrna evolúcia má podobné, vlastné jednotky: mémy. Nástroje, výrobné postupy, súčiastky strojov; myšlienkové nápady, rituály, mravné príkazy, spôsoby obliekania, spoločenské pravidlá; zbrane, vojenské taktiky, paragrafy zákonov, stavebné prvky hovoreného a písaného jazyka; epizódy televíznych príbehov, klebety, motívy hudobných skladieb – to všetko sú mémy. Tak, ako gény, aj ony sa navzájom spájajú a organizujú do vyšších jednotiek: do podoby inštitúcií, ideológií, príbehov, módy, ducha doby, civilizácií. Z mémov sa konštituuje nový svet, stále zložitejší. Svet,

ktorý pred začiatkom kultúrnej evolúcie neexistoval a pre ktorý nás biologická evolúcia nepripravila. Ak, tak nedokonale.

Zisťujeme, že ideológie, politika, veda, technika, trhová ekonomika sú štruktúrami v neustálom pohybe. Systémami s vlastnou dynamikou. Ľudstvo ich len nepatrne ovláda a usmerňuje. Ľudský jedinec je voči nim bezmocný: diktát mémov je nemenej prísny, nemenej slepý, nemenej bezohľadný, ako je diktát génov. Vďaka svojej biologickej výbave sme výdatnou živnou pôdou pre mémy, pre ich rast a rozmnožovanie. Mémy podliehajú zákonu každého rozmnožovania, ktorému sa nič nestavia do cesty: množia sa exponenciálne. Explózia – najprv pomalá, ale stále sa zrýchľujúca; nezastaviteľná.

Vlastne sme nič nevybudovali, nič nedokázali, v ničom nepokročili. To z nášho individuálneho hmýrenia, z nášho strachu, z našej skupinovosti, z našej mýtofilie, z nášho unikania pred utrpením, z našej nespokojnosti a hľadania novôt a z našej nenásytnej potreby slasti vyrástli samé od seba, samorganizáciou, ohromné sebestačné kultúrne útvary. Naďalej exponenciálne rastú. Vo svojej autonómnej dynamike, samopohybom, sa ženú dopredu – stále rýchlejšie.

Kam?

Čo je pred nami?

S chápaním exponenciálnych procesov má náš mozog ťažkosti. Myslíme lineárne: 1, 2, 3, 4... Tak bežne rozmýšľame aj o budúcnosti: robíme lineárne extrapolácie. Ale dianie vo svete nie je lineárne, je exponenciálne, logaritmické, hyperbolické. (Ba popisujú ho nie spojité, ale skokové funkcie. S nestabilitami. Ale to je už na iné rozprávanie.) Predstavme si, že máme rybník a ten začína zamrzieť. Každý deň sa veľkosť zamrzutej plochy zdvojnásobí. Spočiatku skoro ani nebadáme, ako ľad pribúda. Dni plynú – a skoro nič. Ak nám je dnes už polovica rybníka zamrznutá, kývneme rukou bezstarostne: no čo, veď ešte celá polovica je bez ľadu. Ale keď sa na druhý deň prebudíme, rybník už bude zamrznutý úplne.

Nelineárne pribúda skoro všetko: počet ľudí na Zemi (ak by tak ďalej pokračoval, v roku 2040 by sa priblížil nekonečnu), hrubý národný produkt priemyselných krajín (nedajme sa mýliť tým, že percento ročných prírastkov je rovnaké), počet vedeckých objavov, výkon počítačov (podľa Moorovho zákona sa každých 18 mesiacov zdvojnásobuje), počty televíznych kanálov, množstvo nových informácií. No nelineárne sa zväčšujú aj rozdiely medzi bohatými a chudobnými obyvateľmi skoro v každej krajine; aj priepasť medzi bohatými a chudobnými krajinami; aj úbytok prírodných zdrojov a znečistenie prostredia. Na televíznych obrazovkách sa každý večer dve miliardy polohladných divákov v chudobných krajinách závistlivo pozerajú na šťastlivcov v zasľúbenej zemi Západu, kde akoby potokmi tiekli mlieko a med. A najmä: kde potokmi tečie slasť – stačí natiahnuť ruku. Ak nebude stačiť natiahnutie ruky, bude treba zmocniť sa týchto neobmedzených zdrojov príjmom násilím. Atómové zbrane bude mať zanedlho každá krajina.

No hrozba apokalypsy je možno iba lineárnym predĺžením minulých trendov. Možno všetko bude celkom inakšie: za desať-dvadsať rokov sa dnešné primitívne audiovizuálne prostriedky zdokonalia natoľko, že nám bude ťažko rozlíšiť, ktorú slasť nám poskytuje reálne žitie a ktorú nám vyrába rafinovaná technika. Virtuálna realita sa stane zdrojom dokonalých umelých slasť. Dostupná bude každému: pre bohatých i chudobných rovnako. Za malý mesačný poplatok. Neobmedzene. Bude budúca civilizácia civilizáciou virtuálnych drog? Alebo ozajstných drog? Dnes už nie iba ekonomika a sociálna politika, ale čoraz viac televízia a zanedlho techniky z nej odvodené, prispievajú k zmenšovaniu ľudského utrpenia. Vymažeme utrpenie a bolesť zo sveta úplne, tak ako sme úspešne vymazali vírus kiahní? Nastane ľudická civilizácia, civilizácia hry? Alebo sa takto stratia všetky dôvody k životu?

Je možné, že sme si po celé dve tisícročia stavali nesprávne otázky. Že prichádza doba nových otázok. Nie je nekonečnosť výmyslom nášho mozgu a naša túžba po nesmrteľnosti len rafinovanou stratégiou génov a mémov, ktoré sledujú iba jedno: svoje vlastné pretrvávanie a množenie? Nezískava ľudský život zmysel ináč a inde, než sme ho po celé dve tisícročia hľadali: tým – a práve iba tým! – že nie je večný? Tým, že práca, láska, bolesť a rozkoš začínajú a končia? Nie sú opravdové hodnoty života v jeho pomínutelnosti? Nemali by sme si uvedomiť, a podľa toho sa riadiť, že práve umieranie s noblesou, dôstojnosť smrti, pridáva hlavnú hodnotu prežitému životu? Životu jednotlivca i životu ľudstva. Netreba začať premýšľať o etike konca? A na ňu sa sústrediť?

Ľudstvo dospelo do kritickej fázy svojej evolúcie. Počas života niekoľkých budúcich generácií sa rozhodne o jeho osude. Kto rozhodne; a ako? Nevieme. Na prahu nového tisícročia sú naše znalosti o človeku a spoločnosti tak chabé, že nám na odpoveď nestačia.